

Наталія Василівна Кондратенко. Рецепція українського постмодерністського тексту: мовний аспект. Ірраціональність художнього мислення повною мірою реалізувалася у 80-х роках ХХ століття з появою постмодернізму. Уже заявлений префікс *пост-* орієнтує на модерністські традиції через їхнє заперечення, а не лише через хронологічну закономірність: постмодернізм — це не лише те, що з'явилося після модернізму, а й те, що постало як реакція на модернізм. Дискусійний характер питання щодо появи та сутності постмодернізму визнавали багато дослідників, проте загальною ідеєю можна вважати те, що постмодернізм «оформився під впливом певного „епістемологічного розриву» зі світоглядними концепціями, які традиційно характеризувалися як модерністські» [9, с. 208]. Заперечення модерністської естетики зумовлює й відмову від ключових принципів модерністської художньої творчості, зокрема індивідуалізованості тексту. Ф. Джеймісон вважає, що постмодернізм наслідує модернізм, та називає цю ознаку постмодернізму імперсональністю, наголошуючи, що це «означає кінець унікального та індивідуального стилю, кінець особливого, неповторного мазка пензлем» [7, с. 36].

Як літературно-критичний напрям постмодернізм сформувався спочатку в західній гуманітаристиці у зв'язку з розвитком ідей постструктуралізму — Р. Барт, Ж. Бодріяр, Ж. Дерріда, Ф. Джеймісон, У. Еко, Ю. Крістева, С. Леш, Ж.-Ф. Ліотар, М. Фуко, Ю. Хабермас та ін. Його було обгрунтовано у філософських працях постструктуралістського характеру, тому традиційно постмодернізм пов'язують із філософською традицією осмислення світу, проте у філософії він має специфіку, тому що «переважно зосереджений на критиці модерністських ідей

раціонального суб'єкта, репрезентативного мислення, есентизму, ідеї «поступу» й погляду на історію як висхідну лінію прогресу, антропоцентричної самовпевненості щодо «владарювання над сущим», універсальної істини та універсальних фундаментальних вчень, культивованих новочасною традицією філософування» [4, с. 6]. Прагнення вчених по-новому зрозуміти, інтерпретувати дійсність, пояснити внутрішній конфлікт людини зі світом, отримати відповіді на одвічні питання людства — усе це в другій половині минулого століття спричинило появу принципово нового філософського й методологічного підходу в науці. Упровадження терміна «постмодернізм» швидше містить вказівку на хронологічні межі напряму — це те, що наслідує модернізм, прямує за модернізмом, проте це і реакція на модернізм. Сучасні науковці тлумачать співвідношення модернізму та постмодернізму в різних варіантах: «від бачення постмодернізму як продукту еволюції та поглиблення презумпцій модернізму... до інтерпретації його як відмови від нереалізованих потенцій модерна...» [15, с. 780—781]. Однак таке буквальне тлумачення терміна не дає уявлення про сутність напряму, що поступово з власне філософського став світоглядним. З огляду на це почали паралельно функціонувати двоє понять — постмодернізм і постмодерн.

Постмодернізм відповідно до всіх назв естетичних напрямів і течій, за аналогією з реалізмом, натуралізмом, модернізмом тощо, тлумачать як специфічний спосіб світовідчуття, світосприйняття та світорозуміння кінця ХХ — початку ХХІ століть, а постмодерн — як стан доби, незалежний від домінантної наукової парадигми або філософського осмислення світу, проте найповніше виражений саме в постмодернізмі: «якщо сучасний стан культури може бути зафіксований через поняття *постмодерн*, то стан ментальності, що його усвідомлює, — через поняття *постмодернізм*... постмодерн є станом радикальної плюральності, а постмодернізм — його концепцією» [15, с. 779]. Елементи постмодерну можна знайти в різних світоглядних теоріях, у різних методологічних і художніх напрямках, а постмодернізм закріплений методологічно та естетично за певним періодом. Проте наявна й інша позиція. Так, І. С. Скоропанова вживає терміни «постмодерн» і «постмодернізм» як паралельні, подаючи їх у написанні через навкісну риску: постмодерн/постмодернізм [17, с. 38].

Специфіка постмодернізму, на нашу думку, полягає в тому, що його реалізовано на всіх рівнях світосприйняття — на буттєвому

(філософський постмодернізм), на естетичному (художній постмодернізм — мистецтво), на мовному (лінгвістичний постмодернізм) тощо. Одночасна актуалізація всіх рівнів світовідчуття і самореалізації людини як філософа, творця, мовної особистості, реципієнта відрізняє постмодернізм від інших естетичних напрямів та від філософських течій. Спроба пояснити філософське підґрунтя постмодернізму постструктуралістськими теоріями є лише дублюванням останніх, тому що постструктуралізм і постмодернізм відрізняються лише термінологічно, на рівні метамови дослідників: постструктуралізм здебільшого розуміють як «концептуальне підґрунтя постмодерністської чуттєвості» [10, с. 210]. І хоч постмодернізм є «транскультурним феноменом, що повноцінно виявляє свої характеристики саме на перетині гуманітарного знання та значною мірою визначає загальний стан у сфері духовності останньої чверті ХХ — початку ХХІ ст.» [5, с. 3], проте він найповніше реалізований саме у словесному мистецтві, зокрема в художній літературі.

З огляду на це постмодернізм тлумачимо як художньо-літературний напрям або специфічну літературну систему, що виражається в художніх творах кінця ХХ — початку ХХІ століть. Витлумачення постмодернізму як визначальної риси сучасності характерне для філологічних наукових розвідок: «це не один з літературних напрямів, а умонастрій та стиль нашого часу, сукупність напрямів та індивідуальних систем» [8, с. 165]. Локальність феномену постмодернізму, основні результати якого зафіксовані у творах словесного мистецтва, уможлиблює його цілісне вивчення так само, як і модернізму, локалізованого в першій половині минулого століття. Вивчати явище у процесі становлення й динаміці набагато важче, ніж проаналізувати його цілісно в сталому, закріпленому вигляді, яким наразі є постмодернізм. Це не означає, що митці припиняють творчі пошуки, проте вони змінюють орієнтири власних естетичних систем, які віддзеркалюють стосунки автора зі світом. А світ — і відповідно художня дійсність — змінився, він вимагає нового способу осмислення, він відмовляється від хаосу і деконструктивізму постмодернізму.

Літературний постмодернізм має свої особливості. Він характеризується насамперед «персоніфікованим сприйняттям міфологічних образів та ритуалів, що відповідно переноситься у простір художнього мислення» [13, с. 3]. Основні принципи

текстотворення дослідники визначають неоднаково. Серед них — інтертекстуальність, гра, діалогізм [12]; еkleктичність, децен-трація, дискретність, метадискурсивність, метасемантика [14]; інтертекстуальність, еkleктизм, ризоморфність [17, с. 54]; «скепсис, тотальна іронія, цинізм, зневіра у цінностях і раціоналізмі, відсутність чуття історії» [11, с. 31] тощо. І. Дегтярьова зазначає, що під час формування постмодернізму «девальвуються усі принципи класичного гуманістичного дискурсу: гуманізація, системність, культурна традиція, змістовність, непорушність архетипів, можливість універсальної мовної практики й універсального мистецького коду» [6, с. 8], однак у постмодернізмі можна знайти елементи різних естетичних систем, хоч і в зміненому вигляді.

Літературний постмодернізм знайшов вираження в національних літературах, серед яких українська демонструє певну специфіку. Науковці говорять про особливий національний варіант постмодернізму — український постмодернізм, що подібний до світової практики, зокрема до російського, сербського, польського постмодернізму тощо. І. М. Старовойт вважає, що «...підстави вважати український постмодернізм оригіналом, а не копією значно більші, ніж то видавалося першим його критикам, бо не існує ніякого взірцевого проекту самої ситуації постмодерності» [18, с. 11]. На нашу думку, особливістю розвитку українського постмодернізму є відсутність філософського компонента: «філософії постмодернізму» на постколоніальних теренах України не існує не тільки з огляду на відсутню єдність поглядів між культурниками, що вважають себе постмодерністами, але й через причини появи постмодернізму в історії літератури, який «з'явився у ній завдяки радикальному запереченню можливості її існування у вигляді певного світоглядно-теоретичного і жанрового цілого» [3, с. 6].

Самобутність українського постмодернізму визначає національна традиція, орієнтація на сміхову культуру, що зумовлює риси барокової стилістики, але визначальним моментом в українському постмодернізмі стала карнавальність. Увага до мовного рівня художнього тексту, словотворчість, домінування мовної форми над змістом тощо — усе це характеризує українську постмодерністську прозу. Лінгвістичний аналіз уможлиблює насамперед тлумачення постмодерністського твору як своєрідного художнього коду, тобто комплексу правил організації

художнього тексту. Проблема полягає в тому, що постмодерністська естетика загалом орієнтована на заперечення, спростування, недотримання всіх правил, розроблених у попередній культурній традиції. Саме тому визначальним принципом організації постмодерністського тексту голландський дослідник Д. Фоккема називає нонселекцію [19]. Принцип нонселекції передбачає відмову від свідомого відбору певних мовних одиниць та конструкцій у тексті (селекції) — як з боку мовця (автора тексту), так і з боку реципієнта (читача), тобто текст не є сталим системним утворенням, його не можна побудувати свідомо, відповідно до чіткої схеми. Аналізуючи постмодерністський текст, Д. Фоккема простежує дію принципу нонселекції на всіх мовних рівнях, звертаючи основну увагу на синтаксичний, і відзначає домінування паратаксисту над гіпотаксистом, що «відповідає загальному уявленню теоретиків постмодернізму про рівноможливість і рівнозначність (еквівалентність) усіх стилістичних одиниць» [7, с. 179]. Поєднання явищ різних рівнів, різнопланових лінгвістичних одиниць, вагомих і дрібних деталей, з одного боку, створює текстовий хаос, а з іншого — вказує на тотальну еквівалентність усіх явищ світу. Такий підхід спричинює й реалізацію текстової варіативності, адже текстова реальність (як і об'єктивна) існує одночасно в різних вимірах, інтерпретаціях, тобто ризоматичність призводить «до появи глобальних змістових зрушень, які не стільки спотворюють реальність (як може видатися на перший план), скільки дають інші ключі до її тлумачення та сприйняття» [2, с. 385]. Таке творення через руйнування підкріплено й іншим принципом постмодернізму — деконструкцією, що зумовлює руйнацію традиційних способів світоосмислення та появу нових моделей текстопородження й вираження концептуального змісту [1, с. 31]. Деконструкцію як стрижневий принцип постмодерністської естетики називають і зарубіжні фахівці, стверджуючи її нетотожність деконструкції, тобто руйнуванню, і навпаки — підтвердженуючи креативний потенціал цього параметра.

Серед параметричних ознак постмодерністської літератури українські літературознавці називають також штучну варіативність, незакінченість, хаотичність і самоіронічність вислову, особливий тип колажу, іронію випадковості, принцип гри, «позазмістовну» гру без правил, багаторівневу організацію тексту, «нонселекцію», пастиш, цитування, ремінісценцію, пародіювання,

травестування, конструювання тексту, багатоголосну розповідь, гібридизацію жанрів, карнавалізацію, театральність, видовищність, співучасть та співтворчість читача, «ритуальність», програмне змішування культур тощо [16, с. 6—7].

Проте безліч ознак, названих дослідниками, значною мірою перетинаються, дублюють одна одну, а їхній перелік нагадує стилістику художніх творів постмодерністів з тяжінням до текстової каталогізації. У будь-якому разі навести всі текстові особливості постмодерністських літературних творів важко, можна лише зафіксувати їхню самотність щодо творів інших художніх напрямів.

Український постмодернізм відзначається синтезом національної сміхової традиції та засадничих принципів постмодерністської естетики. Саме накладання, поєднання цих двох тенденцій спричинило формування такого специфічного художнього явища, у якому домінують «іронічне обігрування та карнавалізація» [16, с. 7]. Як і інші національні варіанти постмодерністської літератури, український постмодернізм характеризується особливою увагою до мови, мова «актуалізується не тільки як засіб передавання ідей, спосіб творення тексту, але і як важливий чинник словесної творчості, власне метатекстотворення» [6, с. 9].

Основними тенденціями мовного розвитку стають мовний бунт і стилістичний епатаж. Узагальнюючи результати аналізу, І. О. Дегтярьова виокремлює основні принципи структуривання постмодерністської художньої прози: 1) плюралізм, поліваріантність і свобода вибору засобів мовного вираження; 2) демократичність літературної мови, ліберальність її мовної основи; 3) стирання меж в опозиціях «добре — погане», «прекрасне — потворне», «високе — низьке», «нормативне — маргінальне»; 4) мовна гра; 5) колаж і алюзійність; 6) художнім ідеалом є вільна самодостатня особистість (автор — герой — читач), здатна на мовний епатаж; 7) карнавалізація художньої дійсності, карнавалізація художньої мови: текст як карнавал, як театр абсурду; 8) стильовий і жанровий синкретизм; 9) наскрізна іронічність і пародійність; 10) асоціативність, метафоричність та експресивність мовомислення [6, с. 21]. Основну увагу вона зосереджує на карнавалізації художнього мовлення. Комплексне дослідження мови постмодерністської української прози містить ґрунтовні узагальнення щодо тенденцій сучасного українського

художнього дискурсу, передає специфіку постмодерністського художнього мовлення.

Отже, постмодерністський український художній дискурс, що сформувався наприкінці минулого століття як реакція на кризу раціоналістичного способу осмислення дійсності, представленого насамперед у реалістичній літературі, з одного боку, продовжує модерністські традиції, переосмислюючи їх, а з іншого боку — заперечує попередні художні системи та їхні способи відображення реальності й створення художнього світу. У постмодернізмі домінує відчуття тотального хаосу, деструкції світу як конфлікту не лише між світом і людиною, а й всередині людської особистості; заперечення раціонального пізнання, нівелювання творчості як креативної першооснови діяльності людини (на відміну від модернізму), осмислення через руйнування сталих уявлень про світ. У художньому мовленні постмодернізм виявлений найяскравіше: багатомірність постмодерністської свідомості, зумовлена її ризоматичністю, репрезентована варіативністю художнього тексту, нівелюванням ролі автора й актуалізацією інтерпретативної потенції реципієнта, посиленням невербальних характеристик тексту через його візуальну детермінованість, карнавальністю, фрагментарністю і підвищеною дискретністю текстового потоку, тотальною інтертекстуальністю та мозаїчністю, що зумовлюють експліцитну вторинність тексту тощо.

1. *Бабенко Н. Г.* Язык и поэтика русской прозы в эпоху постмодернизма / Н. Г. Бабенко. — [Изд. 2-е, перераб. и доп.]. — М. : Книжный дом «Либроком», 2010. — 304 с.

2. *Бовсунівська Т. В.* Теорія літературних жанрів: жанрова парадигма сучасного зарубіжного роману : [підручник] / Т. Вовсунівська. — К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2009. — 519 с.

3. *Бондар-Терещенко І. Є.* Структурні особливості літературного дискурсу 1990-х років : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / І. Є. Бондар-Терещенко. — К., 2006. — 22 с.

4. *Варениця О. П.* Постмодерністський дискурс : радикальні способи оновлення філософії : автореф. дис. ... канд. філос. наук : спец. 09.00.05 «Історія філософії» / О. П. Варениця. — К., 2002. — 16 с.

5. *Гуменюк Т. К.* Постмодернізм як транскультурний феномен : естетичний аналіз : автореф. дис. ... д-ра філос. наук : спец. 09.00.08 «Естетика» / Т. К. Гуменюк. — К., 2002. — 38 с.

6. *Дегтярєва І. О.* Стилистичний потенціал української постмодерністської прози : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. О. Дегтярєва. — К., 2009. — 20 с.

7. *Джеймісон Ф.* Постмодернізм, або Логіка культури пізнього капіталізму / Ф. Джеймісон ; [пер. з англ. П. Денисенка]. — К. : Курс, 2008. — 504 с.

8. *Зубова Л. В.* Лингвистика поэтов постмодернизма / Л. В. Зубова // Современные языковые процессы : [межвуз. сб.] / [отв. ред. П. А. Дмитриев, Г. А. Лилич, Д. М. Поцепня]. — СПб. : Изд-во СПб. ун-та, 2003. — С. 164—183.

9. *Ильин И.* Интертекстуальность / И. Ильин // Современное зарубежное литературоведение : [энцикл. справочник] / [под ред. И. И. Ильина, Е. А. Цургановой]. — М. : Интрада, 1996. — С. 215—221.

10. *Ильин И.* Постмодернізм. Словарь терминів / И. Ильин. — М. : Интрада, 2001. — 384 с.

11. *Іванова О. А.* Сад літератури в журнальній оптиці сучасності : Медіакомунікації з, для і про літературу : [монографія] / О. А. Іванова. — Одеса : Астропринт, 2009. — 368 с.

12. *Липовецький М. Н.* Русский постмодернізм. (Очерки исторической поэтики) : [монографія] / М. Н. Липовецький. — Екатеринбург : Урал. гос. пед. ун-т, 1997. — 317 с.

13. *Лихоманова Н. А.* Постмодерністська рецепція міфу (на матеріалі європейського романного досвіду ХХ ст.) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.06 «Теорія літератури» / Н. А. Лихоманова. — К., 2001. — 20 с.

14. *Лучинская Е. Н.* Постмодерністський дискурс: семиологічний і лінгвокультурологічний аспекти інтерпретації / Е. А. Лучинская. — Краснодар : Кубанський університет, 2002. — 197 с.

15. *Можейко М. А.* Постмодернізм / М. А. Можейко // Новейший философский словарь / [сост. и гл. ред. А. А. Грицанов]. — [3-е изд., испр.]. — Мн. : Книжный Дом, 2003. — С. 778—781.

16. *Печерських Л. О.* Концептуальні дискурси сміхової культури в українській прозі 90-х років ХХ століття (творчість Юрія Андруховича) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Л. О. Печерських. — Х., 2008. — 21 с.

17. *Скоропанова І. С.* Русская постмодерністська література: нова філософія, новий язык / І. С. Скоропанова. — СПб. : Невський Простор, 2001. — 416 с.

18. *Старовойт І. М.* Український постмодернізм у критичному і художньому дискурсах кінця ХХ століття : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.06 «Теорія літератури» / І. М. Старовойт. — Львів, 2001. — 20 с.

19. *Fokkema D. W.* The semantic and syntactic organization of postmodernist texts / D. W. Fokkema // Approaching postmodernism. — Amsterdam, Philadelphia, 1986. — P. 81—98.